

پیشگامان ادبی بدخشان (نگاهی تحلیلی به آثار و سروده‌های آنان)

نویسنده: معاون سرمحقق برهان الدین نظامی

پیشگامان ادبی بدخشان

(نگاهی تحلیلی به آثار و سروده‌های آنان)

معاون سرمحقق برهان الدین نظامی

Badakhshan's Literary Pioneers

an Analytical look at their works
and poems

Assoc.Prof. Burhanuddin Nezami

ISBN 978-9936-661-93-6

9 789936 661936

2023

امارت اسلامی افغانستان

اکادمی علوم

معاونیت علوم بشری

مرکز زبانها و ادبیات

پیشگامان ادبی بدخشان

(نگاهی تحلیلی به آثار و سروده‌های آنان)

نویسنده:

معاون سرمحقق برهان الدین نظامی

مشخصات اثر

نام کتاب: پیشگامان ادبی بدخشان (نگاهی تحلیلی به آثار و سروده‌های آنان)

نویسنده: معاون سرمحقق برهان الدین نظامی

ادیتور و مهتمم: معاون سرمحقق علی شیر رستگار

ناشر: ریاست اطلاعات و ارتباط عامه اکادمی علوم

سال چاپ: ۱۴۰۲ ه.ش / ۱۴۴۵ ه.ق

محل چاپ: مطبعه بهیر

شماره تماس ریاست اطلاعات و ارتباط عامه: ۰۲۰۲۲۰۱۲۷۹ (۰۰۹۳)

ISBN: ۹۳-۶۶۱-۹۹۳۶-۹۷۸

حق طبع برای اکادمی علوم محفوظ است

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
نظر استاد رهنما: سرمحقق محمد آصف گلزاد.....	أ.....
تقریظ: پوهاند دکتور سیداکرام الدین حصاریان.....	ج.....
تقریظ: سرمحقق سیدعلی شاه روستایار.....	ط.....
تقریظ: معاون سرمحقق محمد متین مونس.....	ک.....
مقدمه.....	۱.....
فصل اول.....	۵.....
مروری بر پیشینه موضوع.....	۵.....
فصل دوم.....	۱۱.....
نگاهی به او ضاع تاریخی، اجتماعی و فرهنگی بدخشان.....	۱۱.....
الف - او ضاع تاریخی و اجتماعی سه صد سال اخیر بدخشان.....	۱۱.....
ب - وضعیت فرهنگی - ادیسرزمین بدخشان.....	۶۴.....
فصل سوم.....	۱۰۳.....
زیست نامه سخنوران و آفریده های آنان.....	۱۰۳.....
الف - مولانا عبدالله مصرع «صغیر».....	۱۱۲.....
ب - سیده مخفی بدخشی.....	۱۲۰.....
ج - میر اولیاء حسین مغموم دروازی.....	۱۳۲.....
د - مولانا محمد سلیم طغرا.....	۱۴۰.....
هـ مولانا محمد عمر حسرت.....	۱۴۹.....
و - مولانا عمادالدین نایل.....	۱۵۳.....

ز- مولانا میرزا شاه اخگر	۱۵۸
ح - شاه عبدالله یمگی بدخشی	۱۶۳
ط - سید زمان الدین عدیم شغنانی	۱۶۷
ی - برات محمد سودا	۱۷۴
فصل چهارم	۱۸۱
ویژه‌گی‌های شعری این سخنوران	۱۸۱
الف - از نظر شکل	۱۸۱
۱- قالب‌های شعری	۱۸۱
۴. ویژه‌گی‌های زبانی	۲۶۳
فصل پنجم	۴۳۵
جایگاه علمی و ادبی سرایش گران از دیدگاه دانشمندان و ارزیابی مختصر- سروده‌های آنان	۴۳۵
الف - جایگاه علمی و ادبی این سخنوران از دیدگاه دانشمندان	۴۳۵
ب - ارزیابی اشعار و پرداخته‌های سخنوران مورد بحث	۴۶۹
نتیجه	۵۶۲
پیشنهاده‌ها	۵۶۶
مآخذ	۵۶۸

نظر استاد رهنما

بسمه تعالی

ادبیات (شعر و نثر)، منحصراً بدنه بزرگ و گشمن بیخ فرهنگ بشری، نقش ارزنده‌یی در تحول و افتخارات جامعه انسانی، داشته دارد و خواهد داشت. به عبارت دیگر، ادبیات هویت ملی را نماینده‌گی می‌نماید؛ از همین جاست که آفرینش‌گران ادبی را به عنوان «گل‌های سر سبد اجتماع» شناخته‌اند.

خوشبختانه سر زمین ما، از عصر عتیق تا عهد جدید، شخصیت‌های معروف ادبی را در دامن خویش، پرورانیده است؛ چنانچه آنها، شاه‌کارهایی را به میدان کشیده‌اند که نسل‌های موجود و آینده بدان‌ها می‌بالند؛ زیرا این‌گونه آثار، تایخ، جغرافیا و فرهنگ نقاط مختلف کشور ما را به نمایش می‌گذارند.

یکی از مناطق ثمر خیز ادبی ما، خطه کهنسال بدخشان می‌باشد که تاریخ ادبیات، شاهد این سخن است. با آنها بنا بر یک سلسله عواملی، بسا از این گنجینه‌ها تا حال دور از انظار و در کنجی خزیدند.

و اما خشنودیم که در شرایط موجود بنا بر یک سلسله سهولت‌های اجتماعی - اقتصادی، زمینه اشاعه فرهنگ و ادبیات نیز فراهم آمده است و در پرتو آن، عده‌یی از اشخاص متعهد، به شناخت سخن‌سرایان سلف و آثارشان، آستین‌بالا زدند که یکی از این میان، محقق برهان الدین نظامی را باید یاد آور شد. موصوف بر بنیاد پلان دورنمایی انستیتوت زبان و ادبیات دری اکادمی علوم افغانستان، که همانا نگارش تاریخ ادبیات معاصر دری می‌باشد؛ به شناخت زنده‌گی‌نامه و ارزش‌یابی کلام ده تن از شعرای بدخشان معاصر، تحت عنوان «تحلیل و بررسی سروده‌های عده‌یی از سخنوران معاصر بدخشان» همت گماشتند و اینک اثر علمی - تحقیقی‌یی را، دست تکمیل سپردند.

اثر موجود محترم نظامی، عمدتاً حاوی پنج فصل می‌باشد؛ بدین ترتیب: مروری برگزیده موضوع؛ تحلیل و بررسی اوضاع تاریخی، اجتماعی و فرهنگی سه صد سال اخیر بدخشان؛ زنده‌گی‌نامه شعرای مورد بحث در این اثر؛ بررسی ویژه‌گی‌های سخن‌پردازان مذکور و سرانجام دیدگاه‌ها و داوری‌های عده‌یی از صاحب‌نظران روزگاما، پیرامون شخصیت

و جایگاه علمی و ادبی شعرای مورد نظر پژوهشگر در این اثر علمی - تحقیقی. کتاب موجود محقق نظامی، مینمایاند که موصوف جهت تألیف آن، تلاشی فراوان به خرج داده است. به نقاط مختلف خطه بدخشان و جاهای دیگر، مراجعه نمودند؛ تا از خرمن دانش صاحب نظران و صحبت های شان خوشه چینی کند. کتاب های متعدد را در رابطه به موضوع علمی - پژوهشی، کمیت (۱۵۷) سر چشمه را نشان می دهد. گویا موصوف در پی تلاش فراوان، مطابق برنامه قبلاً ترتیب شده، اثری را مبتنی بر روش «کتابخانه یی» و «ساحوی» شکل داد، که با این کارش در واقع توانست تعدادی از چهره های ادبی سر زمین بدخشان را، همراه با ویژه گی های کلام شان، از زیر خاکستر فراموشی، بیرون آورد و بدین اساس خشتی دیگر بر بنای ادبیات کشورش افزود.

بادر نظر داشت نکات و اشارات فوق، می توان گفت که تلاش و عملکرد محترم محقق نظامی در راستای پژوهش و نگارش این اثر علمی - تحقیقی، قابل تحسین می باشد؛ زیرا ایشان، معیارهای پذیرفته شده تحقیق و نگارش دوران معاصر را، رعایت نموده است و از همین جاست که می توان گفت اثر مذکور، ذوق سلیم را چاشنی می بخشد.

در فرجام می خواهم یاد آور شوم که اثر علمی - تحقیقی محقق برهان الدین نظامی را با در نظر داشت ارزشمندی و مبرمیت آن، شایسته ترفیع از رتبه علمی محقق به رتبه معاون سر محقق می دانم. همچنان برای پژوهنده موصوف موفقیت های بیشتر در راستای ایجادیات ادبی، از بارگاه خداوند متعال، توقع دارم.

ناگفته نماند که چاپ و انتشار این کتاب سودمند را از سوی اکادمی علوم افغانستان نیز پیشنهاد می نمایم؛ تا پژوهشگران و دستداران ادبیات به حیث مرجع مفیدی از آن سودمند گردند.

با احترام

سر محقق محمد آصف گلزاد

۱۳۹۶/۱۰/۴ خ کابل

تقریظ

پژوهش ارزشمند پیرامون شعر و ادب بدخشان

بدخشان (تخارستان علیا) در دراز نای تاریخ نه تنها از جهت داشتن موقعیت استراتژیک و سوق الجیشی نظامی و راه تجارتی ابریشم و وجود زیبایی‌های خدا داد ارضی و پیدا وار طبیعی چون: معادن متنوع، جنگلات انبوه، حیوانات وحشی و نادر و سایر پدیده‌های مفید خود مورد توجه کشورکشایان، بازرگانان و سیاحان جهان بوده است؛ بلکه این مواهب الهی در فرهنگ و تمدن ساکنان این مرزو بوم اثرات بارز و مؤثر نیز به جا گذاشته است. چنانچه اگر به صفحات تاریخ، تذکره‌ها و آثار مکتوب و باز مانده باستانی جوامع پیشین آریایی (ایرانی) مراجعه گردد، جغرافیای بدخشان کنونی یکی از مراکز تمدن و فرهنگ اقوام قبل التاریخ و سپس آریاییان در محدوده ایران کهن (آریانای قدیم خراسان عهد اسلامی و افغانستان امروز) شناخته می شود.

بی‌جانست که در دو دوره ملوک الطوایفی و امرای محلی که بر بدخشان از اواسط قرن پنجم تا نهم هجری و سپس از قرن یازدهم تا سیزدهم هجری حکومت داشته و به مذاهب اسماعیلی و سپس حنفی در دین مبین اسلام وابسته بوده اند. اغلب این امرا چون علی بن اسد (ف: ۴۳۷ هـ ق) و سید عمر یمگی یا ملک جهانشاه (ف: ۴۵۶ هـ ق) از معاصران ناصر خسرو بلخی (ف: ۴۸۱ هـ ق) و احفاد آنان و سپس امیر یار بیک خان ولی (ف: ۱۰۶۸ هـ ق) امیر بدخشان و نواده گان او نظیر میر سلطان شاه ملقب به اژدها (ف: ۱۱۷۹ هـ ق) و دیگران همه افراد بافضل و دانشور بوده اند که در تحول علم و فرهنگ هم به طرز فردی و هم بگونه رسمی و اجتماعی روزگارشان بهره و سهمی در خور و چشمگیر داشته اند. غیر از آنان از طلوع دین اسلام تا کنون از سرزمین بدخشان به صدها عالم و مصلح دینی، صوفی و عارف ربانی، شاعران و سخنوران با ذوق، هنرمندان مشهور، سیاستگران آگاه و نخبه گان برانده‌یی ظهور نموده و نقش اثرگذار و شایسته‌یی را در اشاعه آموزه‌های اسلامی و فرهنگ قدیم زبان فارسی دری در خراسان زمین به جا گذاشته اند. به همین طور اگر به در بارهای

سلسله‌های شاهان و امرای مرکزی افغانستان (خراسان) از عهد سامانیان، غزنویان، غوریان، سلجوقیان، خوارزم شاهیان، شیبانیان، مغلان، تیموریان هرات، گورگانیان هند، صفویان، ایلک خانیان (سمرقند و بخارا)، ابدالیان و غیره تاکنون نگریسته شود، هیچگاهی حواشی این دربار‌ها را از وجود رجال و شخصیت‌های علمی، فرهنگی و سیاسی بدخشان خالی نخواهیم دید؛ چنانکه در هر روزگار به گونه‌یی ساکنان این خطهٔ مرد خیز و سلحشور در پاسداشت میهن و تحول و تکامل فرهنگ مشترک آریایی، خراسان اسلامی و افغانستان کنونی نقش و سهم بایسته و در خور توجه ایفا کرده اند و همین حالا هم پژوهشگران کشور به سهم و نقش برجستهٔ نخبه‌گان فرهنگی، سیاسی و ادبی بدخشان در مقیاس منافع بلند ملی و فرهنگی مشترک زبان و ادب فارسی دری در کشور اذعان و تأکید دارند و آن را می‌ستایند.

خوشبختانه امروز کار پژوهشی بالای تاریخ و فرهنگ محلی بدخشان در سطح کشور از جوانب گونا گونی فرهنگی، تاریخی، ادبی (ادبیات شناسی و زبان شناسی) به گونه‌یی ادامه دارد و شماری از قلم به دستان متعهد بدخشان نیز مشغول تحقیق و پژوهش در عرصه‌های مختلف فرهنگی و یا تاریخی این مرزو بوم دیرین سال اند. چنانچه تحقیق در عرصهٔ موضوعات تاریخی، فرهنگی و ادبی بدخشان علاوه از نهادهای علمی و اکادمیک کشور از سویی شماری از هموطنان رسالتمند بدخشان نیز به گونهٔ انفرادی پیش برده می شود که می‌توان به حیث نمونه از پژوهش‌های ارزندهٔ تاریخی و فرهنگی دکتر صاحب‌نظر مرادی، ظهورالله ظهوری، فضل الرحمان فاضل، انجینر نجیب بیضایی، عبدالواصل لطیفی و شماری پژوهشگران دیگر به علاوهٔ صاحب این قلم یاد آوری کرد. که هریکی از این تحقیقات و یافته‌های پژوهشی می‌تواند منحصراً مواد ارزشمند و مرجع معتمد در عرصهٔ «بدخشان شناسی» در کشور مان چه در امروز و هم در آینده کشور مثمر ثمر گردد و نکات مبهم و نا روشن زنده‌گی فرهنگی و ادبی مردمان این سرزمین آزاده و سلحشور را فرا چشم خواننده‌گان و پژوهشگران و حتا بیرون از مرزهای

کشور قرار دهد.

خداوند جان و خرد را سپاسگزاریم که به سلسله تحقیقات و پژوهش‌ها در عرصه زنده‌گانی فرهنگی، علمی و ادبی مردم بدخشان اینک رساله ارزنده دیگر به وسیله محقق محترم برهان الدین نظامی دانشمند جوان اکادمی علوم افغانستان و یکی از فرزندان باداعیه این خطه دانش‌پرور تحت عنوان «پیشگامان ادبی بدخشان» که به هدف اخذ رتبه علمی معاون سرمحقق نگارش یافته است به میراث ذخایر ارزشناک فرهنگی و ادبی بدخشان افزوده می‌شود که می‌تواند این اثر وزین به سهم خود در زمینه تاریخ و ادب سه صد سال اخیر بدخشان خلاهای فراوانی فرهنگی و ادبی را در این راستا پرکند و مورد استفاده پژوهشگران و اهل قلم در عرصه ادبیات و شعر معاصر بدخشان در سطح کشور قرار گیرد.

محترم نظامی که از آموزه‌ها و تعلیمات دینی و اسلامی نیز بهره‌سنتی و خوبی دارد، خوشبختانه چندسال پیش به گونه کارشناسانه و تخصصی نیز از دیپارتمنت فارسی دری دانشکده زبان و ادبیات دانشگاه کابل فارغ شده و پایان نامه تحصیلی خود را هم در راستای ادبیات بدخشان و رساله نامزدی محقق خود را نیز در اکادمی علوم افغانستان ذیل نام «تحلیل و بررسی دیوان مولانا میر غیاث الدین غیاثی» یکی از شاعران عارف و مشهور سده دوازدهم خورشید منسلک به طریقه عالیّه نقشبندیّه مجددیه سرزمین بدخشان نگاشته است.

واکنون هم به گونه اکادمیک و مسلکی در زمینه تاریخ و ادب بدخشان قدم و قلم می‌زند و در این عرصه مشغول تحقیق و پژوهش است. رساله تحقیقی محترم نظامی از پنج بخش مجزا ولی بهم پیوسته‌یی تنظیم و تبویب شده که اشتمال به نکات آتی و زیرین دارد:

– مروری بر گذشته موضوع.

– نگاهی گذرا به اوضاع تاریخی، اجتماعی و فرهنگی بدخشان

الف) اوضاع تاریخی و اجتماعی در سه صدسال اخیر بدخشان

ب) وضعیت فرهنگی - ادبی سرزمین بدخشان

— زیست‌نامه و آفریده‌های ده تن از سخنوران برجسته سه صدسال اخیر بدخشان: (مولانا مصرع راغی، سیده مخفی بدخشی، میراولیا حسین مغموم دروازی، علامه مولانا محمد سلیم طغرای راغی، مولانا محمد عمر حسرت کشمی، مولانا عماد الدین نایل کشمی، مولانا میرزاشاه اخگرجرمی، شاه عبدالله یمگی بدخشی، سید زمان الدین عدیم شغنانی و برات محمد سودای جرمی)

— ویژه‌گی های شعری و ادبی این سخنوران

— جایگاه علمی و ادبی سرایشگران بدخشی از دیدگاه دانشمندان و صاحب‌نظران

کشور

— ارزیابی همه جانبه اشعار و پرداخته‌های سخنسرایان یادشده

تعمق در مسایل و موضوعات مطروحه رساله می‌رساند که محقق محترم زنده‌گی فرهنگی و ادبی سخنسرایان مورد بحث خود را در وابسته‌گی به وضعیت سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی روزگار آنان مورد ارزیابی و تحلیل قرار داده و اطلاعات گسترده و مفیدی پیرامون زنده‌گی، افکار و آثار ده شاعر مورد بحث خویش فراهم کرده است. و در فرجام به نتیجه‌گیری‌های جامع‌ه شناسانه نیز در تحقیق خود نایل آمده است. همین گونه او در بررسی ویژه‌گی های کلامی و فرآورده‌های فرهنگی و ادبی شاعران مورد نظر بدخشان علاوه از توجه به جنبه های اجتماعی اشعار آنان به بیان آرایه‌های هنری و ادبی و سبک شعری سخنوران مذکور نیز پرداخته و از اینکه در غالب سروده‌های شاعران سه صد سال اخیر بدخشان جلوه‌های عرفانی و تصوفی در سبک هندی و به ویژه گرایش به افکار، سبک و آموزه‌های عرفانی میرزا عبدالقادر بیدل (رح) (ف: ۱۳۳۳ هـ ق) شاعر و عارف معروف شبه قاره هند حضور پررنگ دارد مؤلف نیز به فروکاوی این مباحث به گونه محققانه‌یی پرداخته است که وجود موضوعات یاد شده و انعکاس آراء و دید گاهای سایر صاحب‌نظران و اندیشمندان کشور پیرامون شخصیت‌های

فرهنگی و ادبی مورد بحث نیز از مواصفات و مزایای این رساله تحقیقی می‌تواند تلقی گردد. نکته دیگری که به ارزش و اهمیت ملی تحقیق محترم نظامی هرچه بیشتر افزوده است استفاده او از یکصد و پنجاه وهفت سرچشمه تحقیقی و ارز شمند نوشتاری و خطی است که نویسنده از آنها در پژوهش‌های خویش استفاده بهینه نموده است. که دسترسی اکثر این آثار و مآخذ در کتابخانه‌ها و آرشیف‌های دولتی و شخصی کمتر می‌تواند به دیگران ممکن و میسر باشد. با آنکه از نظر نگارنده درگزینش و جابجایی برخی از شعرای برجسته سه صد سال اخیر بدخشان به جهت محدودیت رساله در این تحقیق شماری از سخنسرایان برجسته سرزمین بدخشان از قلم آینده ویا حضور کمرنگ دارند؛ اما با آن که اشاراتی اندکی به نام و شرح نقاط بارز آثار شعری بیشتر این سخنسرایان گرانمایه در متن رساله از سوی محقق مذکور نیز به عمل آمده است از این رو این امر تاحدودی به رفع این نقیصه انجامیده است.

در فرجام گفتنی است که با آنکه نگارنده در زمینه نگارش جوانب مختلف زنده گی فرهنگی و ادبی مردم بدخشان نیز به سهم خود تلاش‌های همیشگی دارم و اوراقی را در این زمینه سیاه کرده ام از این لحاظ پژوهش محترم نظامی را درمورد معرفی و شناسایی شماری از سخن سرايان برجسته سه صدسال اخیر بدخشان یک تحقیق عالی و مفید در عرصه «بدخشان شناسی» و آنانی که به نگارش تاریخ مکمل ادبیات زبان فارسی دری در کشور می‌پردازند می‌انگارم و این رساله را که به منظور اخذ رتبه علمی معاون سرمحقق نگاشته شده است را یک اثر درخور و شایسته به این پروژه علمی تلقی می‌کنم و آرزو مندم تا این پژوهش ارزشمند به هدفی که انشاء شده است پذیرفته شود و هم از مقام محترم اکادمی علوم افغانستان خواستاریم تا شرایط نشر این رساله مفید را هرچه زودتر فراهم نمایند. تا مفاد آن در زمینه اشاعه و گسترش فرهنگ و ادب ملی کشور عام تر شده و مورد استفاده همه گان به ویژه اهل تحقیق در کشور قرارگیرد. در پایان

از خداوند «ج» به محقق محترم و هیأت رهبری اکادمی علوم افغانستان که در
راستای حفظ و گسترش فرهنگ و ادب دیرین سال کشور تلاش مجدانه و صادقانه
می نمایند آرزوی موفقیت و بهروزی می نمایم.
با احترام

پوهاند دکتور سید اکرام الدین حصاریان

استاد پوهنتون کابل

۱۳۹۶/۱۱/۲۰ هـ. خ

تقریظ

به نام خداوند یگانه و مهربان

«پیشگامان ادبی بدخشان» عنوان پروژه‌یی است که توسط محترم محقق برهان الدین نظامی، جهت ترفیع به رتبه علمی معاون سر محقق به فرجام رسیده است. از آن جایی که براساس منظوری مقام ریاست اکادمی علوم، اینجانب به حیث یکی از نگارنده‌گان تقریظ در مورد پروژه نام‌برده توظیف گردیده‌ام، بنابر آن در رابطه به پروژه مورد نظر چنین ابراز نظر می‌نمایم:

ادبیات معاصر دری که ادامه بلا فصل مکتب‌های ادبی گذشته و اختصاص به قلمرو جغرافیایی کشور ما دارد، شاخه برومند و پر بار نخل تناور زبان و ادبیات فارسی دری است که به همت سرایشگران و خامه به داستان مناطق مختلف کشور، در چند سده اخیر عرض وجود نموده و به بارور و غنای گنجینه ادبی کشور ما افزوده است. معرفی، تحلیل و پژوهش آفرینشگران و نگارنده‌گان سده‌های اخیر مناطق مختلف کشور نیاز مبرمی است که می‌تواند انسیتوت قرار دارد، یاری رساند. با این هدفمندی بود که انسیتوت پروژه علمی «پیشگامان ادبی بدخشان» را به محترم نظامی محول نمود.

مطالعه پروژه نشان می‌دهد که نگارنده بر مبنای پلان مطروحه قبلی، با سعی و دقت خسته‌گی ناپذیر روند پژوهش را دنبال نموده و با بهره‌گیری از شیوه‌های تحقیق کتابخانه‌یی و پژوهش ساحوی، به گردآوری مواد و معلومات پرداخته و با معرفی، تحلیل و بررسی اشعار عده‌یی از سخنوران مورد نظر سرزمین ادب پرور بدخشان، روند پژوهش را به اتمام رسانیده است.

پروژه علمی موجود حاوی صفحه عنوان، فهرست مندرجات و پنج فصل، نتیجه گیری، پیشنهادها و در پایان فهرست مآخذ می‌باشد. مقدمه معرفت کلی موضوعات اثر، مبرمیت موضوع مورد پژوهش، شیوه‌های تحقیق و برخی مطالب دیگر را احتوا می‌نماید.

فصل اول اختصاص یافته است به مروری به گذشته موضوع که پس منظر کارهای

قبلی را مورد بررسی قرار داده است. فصل دوم بررسی اوضاع تاریخی، اجتماعی و فرهنگی بدخشان طی سده‌های مورد بحث را احتوا می‌نماید. فصل سوم حاوی زیست‌نامه سخنوران مورد نظر، فصل چهارم تحلیل و بررسی و یژه‌گی‌های شعری این سخن‌سرایان و در فصل پنجم جایگاه علمی و ادبی این سخن‌پردازان از دیدگاه دانشمندان و صاحب‌نظران به پژوهش گرفته شده است. در پایان فصول نتیجه روند تحقیق، با ارائه سلسله‌یی از پیشنهادها و ترتیب فهرست مآخذ که بهره‌گیری از (۱۵۷) اثر را نشان می‌دهد، پروژه اختتام می‌یابد.

محترم نظامی بارعایت روش‌های علمی - تحقیقی و تحمل زحمات فراوان توانسته است اثری را که معرف سخنوران مورد نظر بدخشان است، موفقانه به فرجام رساند. من در حالی که نگارش پروژه علمی محترم محقق برهان الدین نظامی را جهت ترفیع از رتبه علمی محقق به رتبه علمی معاون سرمحقق قناعت بخش ارزیابی می‌نمایم برای محترم نظامی موفقیت‌های مزید از بارگاه ایزد منان استد عا دارم و چاپ آن را به مراجع ذیصلاح پیشنهاد می‌دارم.

سرمحقق سید علیشاه روستایار

۱۳۹۶/۱۱/۲۰ هـ. خ

تقریظ

به نام خداوند دادگر و توانا

از اثر نامه شماره (ع ۸۸۴ / ۸۸۳) ۱۳۹۶/۱۱ هـ.خ. مرکز زبانها و ادبیات نگاشته می‌شود.

ادبیات کشور ما دارای پیشینه تاریخی و آثار فراوان است. این آثار گهر بار، نه تنها بازتاب گر فکر، اندیشه و فرهنگ اصیل این خطه ادب پرور می‌باشد. بل در سمت و سو دهی تفکر و اخلاق انسانی ممد واقع شده، گنجینه ادبیات مارا رونق بیشتر بخشیده است.

اگر اشعار حافظ، سعدی یا غزل‌های مولانای بلخی آموزنده، امید بخش و روح نواز است یا شاهنامه شور انگیز فردوسی که مرزها را در نور دیده و در ردیف بهترین آثار ادبی جهان قرار گرفته، هنجاری‌های داد گری و انسان دوستی را می‌پروراند و باز تاب شیرین و دلنواز شعر، افروزنده گی ایجاد میکند؛ مرهون کوششها و رنجهای شاعران و دانشمندانی است که یک ملت را به سوی افتخارات ملی، فرهنگی و بشر دوستانه سوق میدهند.

پیدا است که برای ادامه این روند فروغ بخش، باید رجال ادبی و شاعرانی که رخداد های مهم سیاسی، فرهنگی و اقتصادی عصر- خویش را در آفریده‌های شان انعکاس داده اند به شناسایی و بررسی گرفته شود.

با این رویکرد، تحلیل و بررسی سروده ها و بیان احوال و افکار شماری از شعرای بدخشان به همت پژوهشگر جوان محقق برهان الدین نظامی، تحت عنوان «پشگامان ادبی بدخشان» به اكمال رسیده است.

نگارنده با کاوش‌های ارزنده ادبی فراز و فرود های زنده گی، کارنامه های ادبی و تأثیرگذاری شاعران معرفی شده را بر شمرده اثر را بار ور ساخته است. به یقین که این اثر علمی – تحقیقی می‌تواند انتستیتوت زبان و ادبیات دری را در راستای تحقق اهداف و پلان‌های دور نمای آن یاری رساند.

نویسنده ضمن استفاده از کتب و منابع دست اول به منظور گرد آوری معلومات

بیشتر رنج سفر را برخورد هموار ساخته و با پژوهش‌های ساحوی بر ارزشمندی پروژه علمی خویش افزوده است.

اثر مذکور دارای تسلسل منطقی بوده، حاوی مقدمه و پنج فصل است. در فصل اول به گذشته موضوع مروری صورت گرفته و فصل دوم آن در برگینده اوضاع تاریخی، اجتماعی، فرهنگی و ادبی بدخشان می‌باشد. فصل سوم به زیست نامه و معرفی ده شاعر و سخنور بدخشان اختصاص یافته، در فصل چهارم ویژه‌گی‌های شعری این سخنوران به تحلیل و بررسی گرفته شده است. فصل پنجم روشنگر جایگاه علمی و ادبی سرایشگران، از دید دانشمندان و صاحب نظران می‌باشد که با نتیجه گیری، پیشنهادها و فهرست منابع اختتام یافته است.

این رساله علمی – تحقیقی با روش‌های پذیرفته شده علمی آراسته بوده از سلاست و شیوایی برخوردار است. مطالعه اثر می‌رساند که پژوهنده زحمات زیاد را متحمل شده و با حوصله مندی پروژه تحقیقی خویش را به اتمام رسانیده است. باتوجه به گفته‌های بالا اثر علمی – تحقیقی آقای محقق برهان الدین نظامی را برای ترفیع به رتبه علمی معاون سرمحقق بسنده و مثبت ارزیابی نموده و چاپ اثرش را پیشنهاد می‌دارم. از خداوند متعال برایش موفقیت‌های مزید تمنا دارم.

با احترام

معاون سرمحقق محمد متین مونس

۱۳۹۶/۱۲/۳ ه.خ

مقدمه

به نام خداوند جان آفرین

حکیم سخن بر زبان آفرین

فرهنگ و ادب پارسی‌دری، از آغاز تا امروز در عرصهٔ تکامل حیات سیاسی، مدنی، اجتماعی، فرهنگی و نحوهٔ بقای بزرگترین آثارِ گران ارج این سرزمین نقشی به سزایی ایفا کرده و جغرافیای وسیع را تثبیت هویت نموده است. این ارمغان پر درخشش بشری، میراث برحق گروه‌های زیستی در: آریانا، خراسان اسلامی و افغانستان کنونی می‌باشد، که خواست‌ها، نیازمندی‌ها، قهرمانی‌ها... در نهایت آرزوهای بی پایان این خطهٔ فرهنگی را مورد تحلیل و ارزیابی قرار می‌دهد.

در حقیقت ادبیات آیینۀ تمام نمای اوضاع اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و مدنی یک جامعه بوده، هر دورهٔ آن مفسر واقعیت‌های زنده‌گی جوامع انسانی به شمار می‌رود که از آغاز توجه و اهتمام به رشد و توسعهٔ شاخه‌های آن صورت گرفته است و این بالنده‌گی بیشتر در محور دربارهایی چون: طاهریان، صفاری‌ها، سامانی‌ها، غزنوی‌ها، غوری‌ها، سلجوقی‌ها، خوارزم‌شاهیان، تیموریان، مغول‌های هند... در سرزمین سیستان، بلخ، غزنی، هرات، هند و ماوراءالنهر... به تکامل رسیده و تا اکنون این روند ادامه دارد.

تحقیق پیرامون احوال ذاتی و آثار سخنوران قدیم و معاصر این خطهٔ تاریخی غرض حفظ ارزش‌های فرهنگی - ادبی، جزئی از رسالت‌های بنیادی طبقهٔ روشنفکر، دانشمند و با معلومات می‌باشد. همچنان مساعد نمودن مسایل راهبردی و فراهم نمودن سهولت‌های کار برای پژوهشگر؛ از مسئولیت‌های واقعی دولت و نهاد های علمی - تحقیقی کشور شرط اساسی دانسته می‌شود.

با توجه به ارزشمندی مسایل فرهنگی - ادبی، دوره‌های قبل و معاصر افغانستان. از درخشش و پالایش ویژه‌یی بر خوردار می‌باشد. در بستر فرهنگی دورهٔ معاصر چهره‌های شهیر و سخنوران پر آوازه از ملیت‌های مختلف ساکن در کشور خلق اثر نموده اند که ایجاب می‌نماید بدون معرفت و شناخت از وضعیت فرهنگی این دوره عبور ننمود. به گفتهٔ حسن ذوالفقاری «... یعنی: چگونه می‌توان از سر این پارهٔ عظیم گذشت و آن را به حساب نیاورد؟ سوز و شور و

سرور و غروری که در هزاره با شکوه نخستین ادب فارسی موج می‌زند و جان را مالا مال از شور «بودن» می‌کند، همه در سخن این یک سدهٔ پسین متجلی شده؛ زبان صیقل خورده است. فکر به کمال رسیده است و سخن، سخن روز شده است و نیاز، نیاز امروز، پیمانه‌ها از این زلال دل انگیز نیز فراهم آمده است تشنه‌گان را تا کام جان از ذوق آن شیرین کنند.»

حقا که پیشینهٔ مسایل علمی - فرهنگی افغانستان بعد از اسلام با نام شخصیت‌های بزرگ چون: وصیف سکزی، حنظلهٔ بادغیسی، رودکی سمرقندی، دقیقی بلخی، ابن سینای بلخی، البیرونی، ابوحامد غزالی، حکیم سنایی غزنوی، ناصر خسرو قبادیانی بلخی، مولانا جلال الدین محمد بلخی، عبدالرحمن جامی... و غیره پشگامان جریانهای بزرگ و مستقل ادبی گره خورده است. اما پس از تحولات سیاسی و اجتماعی در سطح جهان و شکل‌گیری قرون معاصر و تشکیل دولت‌های مستقل و کشوری به نام افغانستان جغرافیای بزرگ خراسان از هم مجزا گردید؛ بناءً حوزهٔ مرکزی خراسان به نام افغانستان ایجاب تحقیق و پژوهش دورهٔ ادبیات معاصر را می‌نماید.

بدین منظور در جنب تاریخ معاصر افغانستان تاریخ معاصر بدخشان به حیث بدنهٔ بزرگی از این سرزمین، مشحون از دگرگونی‌هاست که گاهی به اوج مسایل فرهنگی - ادبی رسیده و گاهی هم به نقطهٔ حسیض سقوط نموده است. شکی نیست که داشته‌ها و تولید آثار فرهنگی این خطهٔ باستانی به غنای ادبیات کشور ممد واقع شده است. سرایش گران معاصر بدخشان غالباً از قالب‌های مسلط شعر کلاسیک استفاده نموده اند. همچنان بیشتر با تأثیر پذیری از مکتب هندی مخصوصاً بیدل به سرایش پر داخته اند.

بدین منظور تحقیق پیرامون سروده‌های بعضی سخنوران معاصر بدخشان و تحلیل اشعار و سرودهای آنان، در جنب بررسی سروده‌های سایر چهره‌های ادبی کشور از اهمیت خاصی برخوردار می‌باشد. انجام این مأمول بر علاوهٔ معرفی سرایش گران بدخشان به جامعهٔ ادبی کشور، به خاطر غنای هرچه بیشتر تحقیق مفید واقع می‌گردد. در این پروژهٔ علمی - تحقیقی مسایل ذیل جداً مورد نظر بوده است:

هدف تحقیق: معرفی هرچه بیشتر حوزهٔ ادبی بدخشان و سخنوران شهیر آن خطه می- باشد که در توالی زمان همواره همچو لعل از کان معنویت برون نموده و در خدمت جامعهٔ علمی

و فرهنگی تقدیم داشته است.

غرض تحقیق: آگاهی به بُن مایه‌های شعری و کار برد شیوه‌های سخنوری در سروده‌های شعرای معاصر بدخشان می‌باشد.

موضوع تحقیق: بازتاب وضعیت فرهنگی - ادبی بدخشان و همچنان تحلیل و بررسی سرایش‌های عده‌یی از سخنوران معاصر را شامل می‌گردد.

مبرمیت تحقیق: پژوهش مذکور قسمتی از خلای ادبی کشور را پر نموده و کمکی برای پژوهشگرانی که در مورد بدخشان و چهره‌های ادبی آن می‌نمایند، قسماً مساعد می‌نماید. بدین ملحوظ ضرور پنداشته شد تا این قسمت از مسایل فرهنگی و ادبی کشور مورد تحلیل و کنکاش قرار داده شود.

پیشینه تحقیق: با چنین شیوه و میتود؛ کارعلمی - تحقیقی در مورد بدخشان و تحلیل سروده‌های سرایش‌گران آنجا تا کنون صورت نگرفته است و این اثر در ذات خود تازه و بدیع می‌باشد.

شیوه تحقیق: در این رساله روش تحقیق به گونه تحلیلی - تشریحی و ساحوی استوار می‌باشد.

با در نظر داشت نکات فوق، هدف اصلی پروژه علمی - تحقیقی حاضر (پیشگامان ادبی بدخشان) است که به اساس پلان دورنمایی «انستیتوت زبان و ادب دری، مرکز زبانها و ادبیات؛ اکادمی علوم افغانستان» که تمرکز بیشتر آن تحقیق در ساحه ادبیات معاصر کشور می‌باشد؛ صورت گرفته است.

مُسَرّت مندانه، غرض معرفی وضعیت فرهنگی - ادبی بدخشان و تحلیل سروده‌های عده‌یی از آن‌ها؛ انستیتوت زبان و ادب دری اکادمی علوم، ضرورت دانست تا به گونه رسمی تحقیق همه جانبه پیرامون این موضوع صورت گیرد. بناءً انجام این مسئولیت را بدوش نگارنده گذاشت. بنده باکمال ذوق و اشتیاق به ادای رسالت فرهنگی همت گماشتم و موضوع مورد تحقیق را از متن سروده‌های سخنوران، مراجعه به کتابخانه‌ها، صفحات اجتماعی، تحقیقات ساحوی و یا هم به گونه مصاحبه جمع آوری نمودم. تا ازین طریق بتوانم

خدمت اندکی به غنای موضوعات علمی، مردم بدخشان در بخش مسایل فرهنگی انجام
دهم.

رساله تحقیقی - علمی هذا شامل پنج فصل با مطالب ذیل می باشد:

فصل اول: مروری بر گذشته موضوع.

فصل دوم: «بررسی وضعیت اجتماعی، تاریخی، فرهنگی - ادبی سه صد سال اخیر بدخشان»؛ را شامل می گردد. نگارنده در این فصل به حکومت های مستقل امرای بدخشان و پیروی از حکومت مرکزی کابل، به وضعیت رشد بالنده گی و انحطاط مسایل فرهنگی - ادبی پرداخته است.

فصل سوم: بحث پیرامون «زیست نامه سخنوران و آفریده های آنان» می باشد.

فصل چهارم: بررسی «ویژه گی های شعری این سخنوران» را در بر می گیرد.

فصل پنجم: شامل دو بخش می باشد. اول: دیدگاه دانشمندان و اهل علم در مورد سخنوران مورد تحقیق. دوم: ارزیابی اشعار و سرودهای سخنوران مذکور را در این رساله تشکیل می دهد. در اخیر با نتیجه گیری، پیشنهادها و معرفی سرچشمه ها پایان یافته است. افزون براین، در تحقیق موجود برخی نظریه های معتبر در حوزه شعر شناسی به منظور تأویل واژه ها و تحلیل اندیشه های عرفانی، میهن دوستی و تفکر سیاسی و جامعه شناسی سخنوران چون: مصرع، مخفی، مغموم، طغرا، حسرت، نایل، اخگر، یمگی، عدیم، سودا. بازتاب یافته است که بُن مایه تحقیق مذکور را تشکیل می دهد.

جای دارد در زمینه تکمیل این اثر تحقیقی از پروفیسور محمدآصف گلزاد عضو اکادمی علوم افغانستان به صفت استاد رهنما، که نویسنده را گام بگام در تصحیح و تکمیل این اثر رهنمایی همه جانبه نموده است اظهار سپاس نمایم. همچنان از بزرگوارانی که هنگام تحقیقات ساحوی، منابع و مأخذ را فراهم نموده و معلومات ارزشمندی را در اختیارم گذاشته اند، شایسته قدر و در خور ستایش می دانم.

با همکاری صادقانه همه ی این فرزانه گان متعهد و هدفمند، توانستم به مقصد پژوهش خود برسم؛ از خداوند منان برای همه دوستان و همکاران، سعادت دارین تمنادارم.